
KRŠĆANSKE TEME U HRVATSKOM
PJESNIŠTVU DEVEDESETIH

Sanjin Sorel, Rijeka

UDK: 821.163.42.09

Stručni rad

Primljeno 12/2007.

Sažetak

Premda je stilaska kršćanska formacija, koju je napomenuo Gašpar Bujas, prepoznatljiva kao pismo sa svojim specifičnim vjerskim svjetonazorom, ona kao takva nije detektirana u povijestima književnosti. Uglavnom se o njoj vode rasprave koje u pojedinim djelima traže kršćanske elemente. To je razumljivo, jer bi u suprotnome trebalo ispisati kršćansku povijest književnosti, budući da bi ona obuhvatila gotovo sve aspekte književnosti Zapada. Članak, pak, u svom obzoru ima nekoliko paradigmataskih pjesničkih zbirki koje iz kršćanske vizure ili u dijalogu s njom tematiziraju navedenu tradiciju. Pritom je prostor analize usmjeren na posvema nepoznate aspekte najmlađega novoga naraštaja koji se dominantno počeo konstituirati tijekom devedesetih godina. Uvažavajući različite kontekste naraštaja (socijalni, antropološki, teorijski), s jedne strane, te s druge tradiciju koja se upisuje u njihov diskurs, pokušava se uočiti tradicijska i humanistička konstanta koju tzv. postmodernistička kultura nije ili nije u većoj mjeri dekonstruirala. Riječ je o sljedećim autorima: Jozefini Dautbegović, Lani Derkač, Rosariju Jurišiću Vrgadi, Stjepanu Lice, Radovanu Tadeju, Mirku Čuriću. Ne ulazeći u vrijednosti svakog pojedinog pjesničkog iskustva, u članku se pokušavaju naći opći kulturološki elementi koji dolaze iz kršćanskoga svjetonazorskoga kruga.

Ključne riječi: kršćanstvo, stilaska formacija, poezija, tradicija.

Vladimir Lončarević je na početku svoje studije *Književnost i hrvatski katolički pokret*, citirajući Gašpara Bujasa, ukazao na zanimljiv paradoks. Naime, Hrvatska kao katolička zemlja ne posjeduje svijest o katoličkoj književnosti kao *samosvojnoj književnoj formaciji*.¹ Prepoznavanje takve formacije u stilskome

---

¹ Vladimir Lončarević, *Književnost i hrvatski katolički pokret*, Alfa, Zagreb, 2005., str. 22-23.

ili žanrovskome smislu ima svojih možda nerješivih problema. S obzirom da je kršćanstvo prije svega vjera, a potom se iz nje izvodi moral, misao i život, u prvom su planu, razumljivo, njezini duhovni aspekti. A duhovnost je višeznačan pojam koji se ne vezuje jedino uz vjerske aspekte svijeta.

Stilska formacija nastaje na temelju zajedničkih osobina, odnosno ona je *skup srodnih stilskih crta* koje imaju jedinstvenu jezgru, ishodište, temelj. Pojam stilski kompleks u književnu je teoriju unio Zdenko Škreb.² Dakle, da bi stilska formacija bila shvaćena u svom značenju, ona po nečemu mora biti prepoznatljivom – po vlastitim estetskim, književnopovijesnim, teorijskim ili kakvim drugim perspektivama. Stilska formacija nam služi za lakše periodiziranje književnih razdoblja te za njihovo povezivanje s jezičnim i stilskim mikrostrukturama. Iz te se perspektive čini opravdanim postaviti pitanje postoje li jedinstveni stilski elementi pomoću kojih bi se katoličanstvo kao vjera transformiralo u specifičan oblik književnoga stila. Nije li pritom riječ o pokušaju da se Crkva, kao duhovna, etička, društvena zajednica prikaže i kao “stilistička zajednica”? Unutar likovnih umjetnosti povijest Zapada nam pokazuje kako kršćanska ikonografija plodotvorno nalazi svoju primjenu tako da istodobno bude i kršćanska i umjetnička. S književnošću stvari postaju malo složenije. Koji bi to bili stilski elementi karakteristični za “katoličku formaciju”, kad je i sam pojam stila problematičan, na što upućuje Antoine Compagnon?³ U tom bi smislu pojam stila koji bismo primjenjivali na kršćansku književnost mogli vezivati uz jedan aspekt (od tri) koje navodi Compagnon: “Stil je izbor između nekoliko pisama.” Stoga, govoriti o kršćanskoj književno-stilskoj formaciji može se samo iz ontološko-spoznajne perspektive,⁴ iz onih vrijednosti vjerovanja samog, onoga što ona jest, kako se ona predstavlja, što ona znači.

Svjetonazorski putokazi

Na indirektan se način mogu spominjati stilski postupci koji se pak dominantnije koriste unutar književnosti kršćanskoga

² Zdenko Škreb, *Stil i stilski kompleksi*, u Flaker/Škreb, *Stilovi i razdoblja*, Zagreb, 1964.

³ Antoine Compagnon, *Demon teorije*, AGM, Zagreb, 2007., str. 226.

⁴ Cvjetko Milanja bi rekao, parafrazirajući Kanta, - na razini teorijskoga uma.

predznaka, imajući u vidu i neka njihova specifična rješenja. Iz tog je razloga, barem tako mislimo, nemoguće govoriti o katoličanstvu kao književnoj formaciji, nego se valja samo složiti sa stanjem stvari na teorijskoj pozornici: o njoj se uglavnom može misliti kao o svjetonazoru koji se realizira u specifičnome pismu. Na praktičnoj razini svjetonazor je vidljiv putem tema i motiva u svakom pojedinom književnom djelu, karakterističnim za kršćanstvo, primjerice – Bog, Isus/Spasitelj (itd.), apostoli, Biblija, Job...

Valjalo bi, također, odrediti opseg pojma pjesništva devedesetih. Pod tim pojmom podrazumijevat ćemo samo onaj korpus koji je ušao u hrvatsku književnost tijekom devedesetih godina prošloga stoljeća pa sve do danas. Drugim riječima, glavni interpretativni smjer neće se određivati onim pjesničkim iskustvima koji su, više ili manje, već kanonizirani ili barem na tom putu unutar suvremene hrvatske poezije. Stoga, orijentacijskoga okvira radi, naraštaj koji će biti predmetom interesa nastupa nekoliko godina nakon prvog izdanja antologije *U sjeni transcendencije*, urednika Nevena Jurice i Božidara Petrača (1987.).

Da bismo mogli odrediti opseg, valja ukazati na uvjete pod kojima se pjesnički naraštaj razvija. Makar i u naoko izostavljenim svjetonazorskim putokazima prepoznamo trag totalizirajućeg mišljenja unutar najmlađega pjesništva. Dva su takva mišljenja, izrazito suprotstavljena, koja svaki na svoj način odaju strah i nelagodu pred onim drugim mišljenjem. Prvo se vezuje uz svjetonazorski govor koji se prepoznaje u trenucima kada se reflektira na pojmove kao što su zemlja, majka, povijest, baština, prostor. Drugo mišljenje zauzima suprotnu poziciju – sebe vidi kao nastavak ideja “tehnike i znanosti kao ideologije”, odnosno ono se stvara unutar svijeta informatike, globalizacije, pop-kulture, uglavnom unutar onoga što nam je poznato pod pojmom postmoderne. Oba mišljenja imaju svoje stereotipe kojih su više ili manje svjesni.

Najmlađe hrvatsko pjesništvo uvučeno je u dvostruko svjetonazorsko manipuliranje. Prvi je put, uzimajući u obzir naglašeni subjektivizam, instrumentalizirano praksama postmoderne – izrazito narcističke, ravnodušne i relativizirajuće kulture, dok drugi put ono postaje taocem ratne svakodnevice koja je nastojala ono malo preostalog humanizma do kraja uništiti. Ratna svakodnevica na površinu je iznijela jedan stav koji naglašava ravnodušnost, kao i drugi – domoljubnost. Tako se tijekom prve polovice devedesetih činilo kao da ne živimo više ili manje istu, odnosno sličnu stvarnost, što se ogledalo i na političkoj i na kulturološkoj razini. Posrednici

takvog tjeskobnog stanja bili su mediji, štoviše, oni su u velikoj mjeri i inzistirali na sukobu dvaju mišljenja. Mediji su iskorištavali ratom proizvedene emocije te ih prenosili u legitimne, no različite političke opcije. Riječ je o preraspodjelama političke, ekonomske, socijalne, vjerske, kulturne itd. moći, koje su podrazumijevale radikalne rezove na svim poljima, počevši od velikih nacionalnih priča (jezik, kultura, identitet, ekonomija, politika, itd.) pa sve do krajnje individualne pozicije pojedinca kao onoga kojime barataju ti tektonski događaji. Rezultat: ravnodušnost generirana postmodernističkim negiranjem humanizma i čovjeka nusprodukt je njezine ideje koja se prepoznaje u relativističkome mišljenju.

Društveni svjetonazori nisu izravno utjecali na književno-poetsko stvaralaštvo, nego se najmlađe pjesništvo razvilo mimo njih, na podlozi kolektivne, traumatizirane hrvatske emotivnosti. Pjesništvo je samo reagiralo u skladu s "dobivenim" negativnim emotivnim registrima. Stoga ono i jest određeno emocijama straha, tjeskobe, melankolije, beznađa, turobnosti; svijet nije ništa drugo negoli dolina suza, što je svakako biblijsko naslijeđe. Dakle, zbog ratne situacije, zbog političke, ekonomske, gospodarske, kulturne, jezične promjene, najmlađe pjesništvo je uglavnom prekinulo s pjesničkim iskustvima koja su se razvijala do točke te promjene. No, prekid ipak nije bio potpun, te su stoga neki aspekti tradicije našli svoje mjesto u najmlađemu pjesničkom naraštaju.

Postmoderna se u tekstove najmlađeg pjesništva "ugurala" posredno, i to zahvaljujući medijima. *Cyberspace* se u njima pojavljuje na rubovima, dok drugi mediji, audio i vizualni, osobito mediji suvremene rock-kulture te televizija, ulaze kudikamo neposrednije. Premda, vidjet ćemo nešto kasnije, usporedimo li ih s prethodnim poetskim iskustvima osamdesetih godina, oni su znatno jednostavniji, najčešće na površinskoj razini imenovanja/prepoznavanja svijeta. Premda kultura ekrana, odnosno medijskoga spektakla jest dominantna karakteristika postmoderne, ona se kod pjesnika najmlađe generacije ne iskazuje u potpunosti njezinom izvedenicom. "Postmoderno utonuće u, ekranom posredovanu, sliku suočava suvremenog Narcisa sa željom da se utopi u adoriranju samoga sebe".⁵ To samoobožavanje, odnosno radikalni subjektivizam postmodernističkog pjesništva o kojemu govorimo, tek je posredno stvarano medijskom slikom svijeta. Primarno je u ovisnosti o stvarnosti, tj. o ratnoj zbilji. I dok se kod radikalnoga

⁵ Marijan Krivak, *Filozofijsko tematiziranje postmoderne*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2000., str. 115.

subjektiviteta postmoderne govori o *gubitku osjećaja stvarnosti* dotle se na našim prostorima stvarnost umnažala do krajnjih granica. Pjesništvo ju je pokušavalo zabilježiti, no kako se ono "boji" velikih priča, a stvarnost je upravo u njima, nije joj preostalo ništa drugo negoli narcistička pozicija, ona koja lirskoga subjekta čini mjerom svih stvari. Rekao bih da je to upravo takovrsna ravnodušnost i nekritičnost oblik prikrivene totalitarne ideologije. Ideologije koja, ovaj put, što je već rečeno, nastupa posredno, putem medija, potvrđujući dakle i dodatno posredujući sustav ravnodušnosti prouzročen društvenim, gospodarskim, ideološkim, kulturološkim i drugim promjenama. Ponovno nastajanje ravnodušnoga lirskoga subjekta ima i drugi izvor: rezultat je jednostrane i nekomunikacijski usmjerene medijske "buke". Prilikom konstitucije /uspostavljanja/ definiranja države u prvi plan dolaze velike nacionalne ideje i sve je tom projektu podređeno, no rascjep dolazi u trenutku kada se promjene odvijaju odveć brzo, osobito ako su one u socijalnom, životnom, svakodnevno-egzistencijalnom smislu gore nego u prethodnom razdoblju, a riječ je o iskustvu osamdesetih godina, osobito druge polovice.

Tek nakon što smo signirali okvire postojanja i nastajanja pjesništva devedesetih, razvidno je da se iz proklamiranih *smrti – autora i subjekta*, a time i humanizma književnost našla u procjepu – između navedenih strategija i njezine biti, kojoj je utočište upravo humanizam. Tom će se logikom, na različite načine, rukovoditi pjesnici koji će inzistirati na obnovi transcencije u pjesništvu. Sljedeći će nam pjesnici/pjesnikinje biti u vidokrugu: Jozefina Dautbegović, Lana Derkač, Rosario Jurišić Vrgada, Stjepan Lice, Radovan Tadej, Mirko Čurić. Razloge ne treba tražiti u njihovome simboličkom kapitalu na suvremenoj hrvatskoj poetskoj sceni, premda su neki (Lana Derkač) već relevantna imena, nego pogled treba okrenuti na drugu stranu: svaki od njih, bez obzira na stupanj integriranosti u sustav, svojim se pjesničkim koncepcijama po nekom razlogu čini paradigmatiskim. Iz komparatistike nam je poznato kako se stanje duha jednog vremena, književne tendencije, odnosno ideologije mogu kudikamo razgovjetnije iščitati iz kulturološkoga ruba nego iz djela kanona, koji zapravo i počiva na otklonu. Sasvim je razumljivo kako takovrsnu ocjenu u biti podupiru postmodernističke tendencije raspršivanja vrijednosnih oznaka, pa čak i po cijenu zauzimanja rezervnoga humanističkog položaja. Rasprava o vrijednostima, hijerarhijama i ukusu mogla bi nas samo odvesti u krivome smjeru, koji nam na ovome mjestu nije nužno potreban.

Tematska obzorja: Biblija/tradicija kao poruka

Svaka bi koherentnija, što znači pedantnija, klasifikacija bila izrazito teško provediva. Najvažniji razlog jest taj što se pjesnici nalaze unutar različitih poetika, što ne postoji zajednička poetička poveznica među pjesnicima kršćanskog senzibiliteta. Drugim riječima, jedino se predmetnotematska⁶ razina teksta na globalnom planu čini dovoljno sidrenom kako bi raspršena iskustva prikupila. Doduše, pritom valja imati na umu da pojam tradicije,⁷ bez obzira na neuhvatljivu višeznačnost, donekle daje naslutiti poetozofski smjer pisanja, a time i čitanja pjesništva devedesetih. *Traditio* jest predaja. Prenose se znakovi kulture, prostora, naroda, vremena. Na ovome nas mjestu ne zanimaju razlike između tradicije i konvencije (koje su svakako u međusobnoj vezi), nego odnos između spoznaje svijeta i njegove prošlosti, koja je uvijek određena tekstem – kao mnemotehničkim sredstvom, te pogleda koji je uprt u nju. Antropologiji generalno je možda najtemeljnija zadaća upravo promatranje i analiziranje tog odnosa u odnosu prema ljudskim praksama. Nestajanje tradicije vodilo bi u neljudskost,⁸ sasvim će ispravno primijetiti Adorno, koja će tek u informatičkome vremenu i virtualnim realnostima dobiti svoj puni smisao. S druge pak strane, koja ne protuslovi Adornu, jest i shvaćanje kako je tradicija poruka,⁹ te kao takva ovisi o pogledu, poziciji interpretatora, tumača, analitičara. Utoliko, kao bilo koji diskurs prošlosti, tradicija se uprizoruje u slici koja se prepoznaje ili želi prepoznati u prošlosti. Ta je slika uvijek određena sadašnjošću, te je njome i instrumentalizirana. Ali, prije svega, tradicija posjeduje normativni učinak,¹⁰ ona je dakle

⁶ Tome u prilog ide i zbornik *Religijske teme u književnosti*, kao i kolegij s Filozofskog fakulteta Družbe Isusove sa sličnim naslovom – *Religijske teme u svjetskoj i hrvatskoj književnosti*.

⁷ Da se pojam tradicije nerijetko identificira s pojmom naroda, sasvim je logičan smjer razmišljanja. Primjer za to mogao bi biti Andrija Radoslav Glavaš te njegovi sasvim jasni stavovi prema NDH, ali pritom možemo primijetiti i sve zablude koje takva generaliziranja mogu izazvati, a koja više operiraju pojmom ideologije negoli književnosti. O tome vidi: Andrija Radoslav Glavaš, *Hrvatska književnost i duhovnost*, izabrao i priredio Branimir Donat, Dora Krupičeva, Zagreb, 1995.

⁸ Theodor W. Adorno, *Filozofsko-sociološki eseji o književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1985., str. 237.

⁹ Roland Barthes, *Književnost, mitologija, semiologija*, Nolit, Beograd, 1979., str. 230.

¹⁰ Michael De Certeau, *Invencija svakodnevice*, Naklada MD, Zagreb, 2002.

jedan od temeljnih vrijednosnih arbitara; bez obzira tko ju i kako interpretirao, slagao, konstruirao, uvijek su njezine manifestacije poznate, makar na običajnoj razini.

Mirko Čurić kršćanskim temama prilazi iz vizualnih umjetnosti; umećući u zbirku pjesama kartone Johana Friedricha Overbecka o životu svetoga Petra, autor intermedijalno iskušava značenja sižea. Intermedijalnosti je u ovome slučaju intencija reducirana. Budući da je riječ o izrazito naglašenom oponašanju slikovne semantike, Čurić hijerarhizira odnose – slika je podređena tekstu. Time je naglasio obrnuti smjer od kretanja okcidentalnih društava koja svoje predstavljanje vezuju uz vizualnost. Likovni je medij samo agens u nastajanju pjesme i s tog je aspekta zanimljiv primjer samog tekstualnog konfiguriranja, bez obzira na krajnju realizaciju.¹¹ Postupak intermedijalizacije iskoristio je kako bi se iz konteksta mogao izvući zaključak o Riječi, odnosno kasnije i pismu kao kreacionističkome načelu, Riječ koja je prvo bila od Boga. Čurić se strogo drži slikovnoga sižea, tematski i sadržajno te naslovima: *Isus poziva Petra, Isus hoda po vodi, Pasi ovce moje!, Petrovo zatajenje, Petrova duhovska propovijed, Petrovo oslobođenje iz tamnice, Petar ozdravlja hromog, Petrovo mučenje...* Struktura samih pjesama nalik je propovijedi – prvo Čurić pjesničkim jezikom opisuje događaj, da bi u drugome dijelu u svojevršnom komentaru prvoga dijela teksta, odnosno paraboli podastro moralno-didaktički sadržaj. Dakle, usporedba zbivanja iz biblijske prošlosti sa svjetovnom sadašnjošću te na temelju moralnoga raskoraka, tj. nepodudaranja rezultira poukom vezanom uz istinu, znanje i vjeru kršćanskoga predznaka. No, Čurićeve intencije sežu ipak nešto dalje od opisa i prosvjetiteljsko-didaktičnoga sadržaja. Mogla bi se prepoznati intencija koja u dvama medijima, likovnom i pisanom, nastoji realizirati sinkretizam, odnosno pokušava dvije značajne umjetničke tradicije kršćanstva prezentirati integralno. Ili, pak, s druge strane, pjesnik se može nadovezati na dugu tradiciju teologije slike, čiji je veliki zagovornik bio papa Grgur Veliki, koji je na ikoničke slike gledao kao na posrednike širenja vjere, odnosno

---

¹¹ Doduše, Čurić će u naraštaju imati još nekoliko mogućih sugovornika koji su u knjigu inkorporirali likovni materijal te ga opjevali. Dok će Krešimir Pintarić biti izvan kršćanskih tema već će Anđelko Mrkonjić duhovnim temama pristupiti dvojako: kroz neke vizualne pjesme i grafike ilustrirat će križ, dok će s druge strane na tematskoj razini direktno apostrofirati molitveni žanr, kao u pjesmi *Molitva*, koja će i podsjetiti na glasovitu pjesmu Tonča Petrasova Marovića *Oče naš*.

one su po njemu imale obrazovni karakter.¹² Upravo stoga što slika ima veći obavijesni potencijal od riječi, ona služi Čuriću i Tadeju kako bi ne samo interpretirali i vidjeli već i djelomično izgradili jedan vrijednosno-etički svijet. Premda u kršćanstvu dominira *logos*, bez slike se ne može uspostaviti zornost: "slike ilustriraju tekstove, tekstovi komentiraju slike."¹³ Nešto će slično rabiti i Anđelko Mrkonjić koji će sintetizirati vlastite grafike i riječ. Grafički listovi iz ciklusa *Molitva ili od obloga ljepote* ilustrira tekstualnu *Molitvu* – obraćanje Bogu da se ne iskrivi njegova Riječ, putem koje mu se Subjekt i obraća. Pjesme, usto s određenim težištem na staroslavenskom jeziku, s molitvenom ritmizacijom, šimićevskoga stiha, ukazuju na sinkretizam slike i vizualne organizacije stila s riječju, neprekinutost koja se prepoznaje u povijesnome razvoju hrvatskoga jezika, vjerska tradicija (teme, žanrovi) te u konačnici, sve objedinjeno u samom pojmu tradicije.

Rosario Jurišić Vrgada sasvim je specifičan pjesnik unutar hrvatskoga pjesničkog prostora. Premda na njezinim marginama, iz njegova se poetskoga opusa paradigmatički mogu očitati smjerovi i utjecaji različitih poetika kojima je angažman¹⁴ jedan od temeljnih oslonaca pjevanja. S obzirom da su pjesme izrazito domoljubnoga karaktera, pisane tijekom rata (1991.-1993.), kršćanskim je temama potenciran odnos prema Thanatosu, s jedne strane, dok s druge ono postaje plakatnim mjestom identiteta. Thanatos se prikazuje ne samo kao kliše apokaliptične intonacije nego ga se pokušava prikazati kao element vrijednosne integracije koja se silom društvenih prilika nametnula u prvi plan. Vrijednost smrti kod Vrgade ogleda se u tome što ona osigurava identitetsko zajedništvo. Stoga se Thanatos i može promatrati kao tradicija, naravno, višestruka. S jedne strane ona je imanentna svakom biću, time i svakom narodu, svakoj ideologiji, s druge pak strane ona određuje smjer povijesti, smjer ekonomije. Ekonomija smrti postala je zajedničkim kontekstom jednog naroda koji, poistovječen s dominantnom vjerom, kod Rosarija Jurišića Vrgade postaje sinonimom. Valja se prisjetiti Heideggerove kapitalne knjige *Bitak i vrijeme* i mjesta gdje spominje bitak za smrt. Smrt

¹² Christian Schwindt, *Teologija, kršćanska*, u: *Znanost o slici – discipline, teme, metode*, ur. Klaus Sachs-Hombach, Antibarbarus, Zagreb, 2006., str. 150.

¹³ Winfried Nöth, *Priručnik semiotike*, Ceres, Zagreb, 2004., str. 483.

¹⁴ Vrgada iskorištava priziv koji Bog i Domovina simbolički upućuju. Koristeći se performativnim strategijama nagovora on, gotovo nužno upravo zbog specifičnoga povijesnoga (ratnog) trenutka, mora diskurs učiniti punim *pathosa*.

vezuje uz povijest, budući da su na djelu neprekidni odnosi sila što se diferenciraju na binarnim temeljima postojanja-nepostojanja. Smrt je sastavni dio života, možemo se prisjetiti Šimićeve pjesme *Smrt i ja*, koja izvodi tu temeljnu Heideggerovu misao kako čovjek kontinuirano živi smrt. Imajući sve to u vidu razumljivo je da Rosario Jurišić Vrgada većinu ostalih kršćanskih tema svojega pjesništva (izgnanstvo, patnja, jahači Apokalipse, Izlazak, Sodoma i Gomora itd.) podređuje onoj koja je koliko vjerska, toliko i općeljudska. Stavljajući je u starozavjetni kontekst, gdje se Bog javlja kao instanca Autoriteta, ona upravo potencira Abrahamovu *nemoguću* dvojbu, bezdomovinstvo naroda Izraela i Jobove patnje. Vrgadino pjesništvo izrazito je angažirano, ono služi kao priziv vrijednostima tradicije, koju je Thanatos prizvao.¹⁵

Bezdomovinstvo - velika tema ljudske patnje

Ali bezdomovinstvo, ta velika tema ljudske patnje XX. stoljeća,¹⁶ unutar našega obzorja kršćanskoga pjesništva također je egzemplarno vidljivo u poeziji Jozefine Dautbegović, kao i kod Radovana Tadeja.

Jozefina Dautbegović suptilno povlači paralele između prognanog naroda Izraela te izbjeglica iz ratova na tlu bivše Jugoslavije.¹⁷ Izbjegavajući imenovanje naroda Izraela, ona se ne nastoji zakloniti iza velikih priča povijesti i vjere, nego ukazuje na kontinuitet izbjeglištva star tisućama godina. U izbjeglištvu je, slično kao i u emigraciji, uvijek riječ o permanentnoj nestabilnosti osobnoga i kulturnog identiteta koja se manifestira emotivno, pa sve do kulturalnog, gdje u prvi plan izbija odnos prema novom (nova sredina, novi običaji, nova kultura itd.), na što upućuje

---

¹⁵ No ujedno čovjek je i okrnjeno biće koje se udaljilo od Boga upravo kroz spoznavu života i smrti. O tome vidi: Ivan Golub, *Griješ slike i griješ riječi – griješ vrta i griješ grada*, u *Synthesis Theologica*, Zagreb, 1994.

¹⁶ Doduše, valja biti pristojan i uvidjeti činjenicu da je bezdomovinstvo kategorija otkad je čovjeka, s tom razlikom što ga je XX. stoljeće zbog razvoja svijesti (no, paradoksalno ne i etike!) učinilo svojim "teorijskim" mjestom. Što je, samo po sebi, nemoralno, ako od svih tih silnih rasprava o egzilu sami egzilijanti nemaju koristi.

¹⁷ I Rosario Jurišić Vrgada će tematiku izgnanstva, izbjeglištva apostrofirati u nekoliko svojih tekstova, najizravnije u pjesmi *Prognanikova pjesma*.

Nataša Govedić,¹⁸ apostrofirajući pritom i nostalgiju kao jedan od najvažnijih osjećaja egzila. Biljana Romić¹⁹ će pak ukazati na pomalo artificijelan stav kako je egzil za pisca u odnosu na one koji nisu u egzilu (dakle u zemlji gdje je egzilijant došao) zapravo pedagoški – on nas podučava univerzalnom raslojavanju i fragmentaciji, a pritom nam to kazuje i o naravi postmodernizma. Jamačno da se opće stvari kod pisaca egzila promatraju u izmijenjenim optikama, no da nam sam status izbjeglice govori o postmoderni, to je više negoli površna teza. Naime, narod Izraela po toj bi logici bio izrazito postmodernističan, a sama Biblija zapisani iskaz takve fragmentarnosti. Na primjeru Jozefine Dautbegović možemo vidjeti koliko artificijelne generalizacije mogu biti tek teorijske naravi, a da ih tuzemna egzilijarnost ipak ponešto drukčije realizira. Naime, pjesma *Domovina u koferu*, koja kao primjer možda ponajbolje u autoričinu opusu problematizira bezdomovinstvo, ne ulazi ni po jednoj tekstualnoj ili poetičkoj matrici u problematiziranje postmoderne, niti pak fragmentarizira iskustva, izuzev onog jednog: osobnog, intimnog, životnog, s jedne, te s druge strane, mrvlji jasne granice između dviju povijesti književnosti. Ali, sama ideja Egzila, kao primarno biblijska, kod autorice je emotivna, što samo naglašava jednu drugu ideju, opet vezanu uz dvostruku univerzalnost, koje se postmodernistička kultura toliko grozi: Biblija nudi univerzalnu priču o izbjeglištvu, koja nadržava i dvije povijesti književnosti (hrvatsku i bosanskohercegovačku) i postmodernističko teoretiziranje. Druga je univerzalnost sama ideja književnosti kojoj je imanentno prelaženje granica, a ne njihova konstitucija. Stoga Jozefina Dautbegović u navedenoj pjesmi svjedoči dvije stvari: biblijsko iskustvo kao osobno te iskustvo književnosti. No, bolje je pjesmu pročitati nego je opisivati:

Domovina u koferu

Kad raspakirani jedini kofer
u bilo kojem hotelu
oblake iz domovine
stavim na najvišu policu
kako se ne bi izgužvali

¹⁸ Nataša Govedić, *Mitopoetika bezgraničnog, dramski glas(ovi) Marine Cvetajeve*, u: *Egzil, emigracija, novi kontekst*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2002., str. 45.

¹⁹ Biljana Romić, *Postkolonijalni pisac u egzilu između dva stolca*, u: *Egzil, emigracija, novi kontekst*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2002., str. 258.

Sjećanje na fotografije
koje nisu dospjele ostariti
držim pri ruci u razini očiju
S ostalim uspomenama postupam oprezno
Kad otvaram ormar bilo kojeg hotela
dijelove svoje domovine objesim
na vješalice
Cipele na kojima je još prašina s cesta
iz moje domovine
složim klečeći
Pogledam li se iznenada u zrcalu
ugledam Dinaru među obrvama
Brižljivo slažem kanton s bijelim košuljama
kanton šarenog rublja polažem
jedan kanton za prljavo određujem
razdijelim ostatke
Zaključam ormar bilo kojeg hotela
i s ključem među dlanovima
razbaštinjena
na rubu tuđeg kreveta dugo plačem
Izidem li među prijatelje koji imaju domovinu
tješe me ravnajući mi Dinaru među obrvama
Plivine slapove zaustavljaju papirnim maramicama
Ja ne plačem samo me peče sol iz domovine
ispod kapaka
Kad se vratim otvorim ormar bilo kojeg hotela
u kom stanuje moja domovina
a on sav miriše
majčinom dušicom²⁰

Hvar-Zagreb, 23. travnja – 28. travnja 1993.

Tadejevo bezdomovinstvo jest *pečalba*, no u takvim
“ekonomskim konstelacijama” vjera jest dubinska: nada, integritet,
memorija – kultura.

Zdravamarija

Lahka zemljica sin Harvatun ki su zakopani
na Resurrection Cemetery, Justice, Illinois, USA.

---

²⁰ Također bi ilustrativne pjesme mogle biti *Izbjeglička* te *Druga izbjeglička (Ručak s Poncijem)*.

AVE MARIA, GRATIA PLENA...

Kad san bil miči zvonila j
Zdravamarija, a ja san moral poč doma.

DOMINUS TECUM, BENEDICTA TU IN MULIERIBUS...

Pasalo j'od toga more vrimenta, a mat je,
Neboga, molila i čekala kad ću doma.

ET BENEDICTUS FRUCTUS VENTRIS TUI...

Zvonile su Zdravamarije i Zdravamarije,
Ma doma se nikad više nis vrnul.

SANCTA MARIA, MATER DEI, ORA PRO
NOBIS PECCATORIBUS...

Sirota moja mater se j'načekala,
Samo ča me ni j'dočkala.

NUNC ET IN HORA MORTIS NOSTRAE...

Zdravamarija zvoni i ovdika
Kadi me nikad niki ne čeka.

Va Sušaku, na četrnajst novembra leta tisućdevetstoosandeset i osmoga.

Radovan Tadej prije svega kršćanstvo svodi na socijalni život. Tradicija u kojoj pučka religioznost određuje mjeru stvari, manje je književna, a više etnološka. U svojim zbirkama *Ljudi krstijani*, *Drāma poëtica ciacavschiāna* na zanimljiv način pomiruje dijakroniju sa sinkronijom. Temeljeći se na postupcima arhivacije – običaja, rječnika, slikovnoga materijala, dokumenata, vjerovanja, simbola – Tadej se poput antropologa usmjerava prema prošlosti, odnosno tradiciji te u njoj prepoznaje temeljne humanističke vrijednosti, koje su uvijek vezane uz kršćanski vrijednosni sustav. Tadej rekonstruira i jezik u svojoj izvornoj zlobinskoj (Zlobin - mjesto pokraj Rijeke, u Gorskom kotaru) varijanti, koji je već značajnim dijelom izgubio svoj vrijednosni potencijal te postaje tek amblemom prošlosti. Obnavljanje vrijednosti, u svoj svojoj kompleksnosti, čiji je temeljni nazivnik "Ljudi kršćani" (obitelj, mještani, župnik itd.), služeći se pritom obilato i fotodokumentacijom, Tadej ukazuje na mogućnosti/potencijale koje prošlost sa svojim simbolizacijskim i iskustvenim gestama ima i u sadašnjosti. Sinkretistički i intermedijalno spajajući riječ i sliku, poput Mirka Čurića, Tadej ukazuje na *dva stožera biblijske vjere*.²¹ Kao što Ivan Golub ukazuje

²¹ Ivan Golub, *Imago Dei*, Vizualnost, Zagrebački pojmovnik kulture 20. stoljeća, Filozofski fakultet u Zagrebu/Naklada slap, Zagreb, 2003., str. 11.

na važnost slike na primjeru prvoga dijela *Knjige postanka*, gdje se slika u dvama navratima pojavljuje na taj način da se stvara riječju. Ukazujući na vezu između *slike Božje* i čovjeka koji je učinjen po njoj, Golub dalje navodi kako Bog prebiva u čovjeku. Primijenimo li navedeno izvođenje na pjesnike koji su nam predmet interesa, vidjet ćemo da je opseg sveprožimajući: kod Vrgade Bog je prisutan u narodu (mnoštvo ljudi), kod Tadeja Bog je intimno lokaliziran na manju zajednicu (selo), dok je kod Stjepana Lice Bog najintimnije prikazan – u čovjeku samom. Na tom planu možemo prepoznati i razlike, odnosno „parcijalna“ čitanja tradicije (koja su u biti dijelovi cjeline) između Tadeja i Vrgade. Kod potonjega vjera se vezuje uz domovinu, konstituirajući tako veliku nacionalno-vjersku priču koja služi velikim gestama tvorbe identiteta naroda. Tadej, pak, kreće suprotnim smjerom. Pretpostavke za ispisivanje „male“, lokalne antropološke priče zapravo su u iskustvu koje je Vrgada na širem planu ostvario. Tek potom, slijedom takovrsna odnosa subordinacije vrijednosti, Tadej se odlučuje za novozavjetni princip ljubavi prema bližnjemu, za razliku od „starozavjetnoga“ Rosarija.

Jedinstvenost Božjega svijeta

Stjepan Lice slijedi franjevačku misao o jedinstvenosti i ravnopravnosti cijeloga živoga svijeta. Štoviše, njegovo pjesništvo svjedoči ideju *male braće*: poniznost.²² Bog je tako prikazan kao svjetlo koje obasjava put, no od koga se taj put ne traži. Zahtjev prema Bogu uključuje jednako sreću i nesreću, dobro i zlo, stoga i nije riječ o zahtjevu negoli o prihvaćanju uvjeta vjere. Čovjek je pritom mjera, poput otiska u Njegovu prostranstvu. Gotovo da bismo mogli ustvrditi kako je riječ o platonističkome svijetu ideja, koje su čovjeku nedostupne u originalu). Stoga je panhumanističko Licino načelo boravka o Bogu u temeljnim svojim crtama univerzalno i ishodišno. Stoga, ako je govoriti o kršćanskim elementima u pjesništvu devedesetih, onda je upravo pjesništvo Stjepana Lice paradigmatično. Naime, ne pristajući na zov naroda kao integrativne zajednice u vremenu vrlo teškom za njegovu sudbinu, Lice kreće posvema i bezuvjetno kršćanski; u optiku postavlja subjekta, čovjeka, izbjegava generalizaciju i tvorbu bilo kakvih identitetnih skupina osim onog neposrednog

---

²² Ivan Golub, *Humilitas*, Zagrebački pojmovnik kulture 20. stoljeća, ZZZK, Filozofski fakultet u Zagrebu, 1997.

odnosa s Dobrotom, Dušom, svjetlošću, kako Ga metonimijama naziva.²³ Tako će u pjesmi *Jezik ljudski* – (...) reći: “istim jezikom / sva bića zборе” (...). Sličnim će “naivnim” stilom Biserka Težački u nabožnim estetskim i praktičnim praksama prepoznavati trag humanističke tradicije: (...) “Tvoj lazurni plašt leprša nad svom / mojom ubogom braćom na ovome / svijetu, Zemlja je moja patria, i / jednako mi lijepo zvuči Mary kao i / Marija, ave Gospođo, majko naša.” (*Gospođi, materi našoj*).

Lana Derkač usredotočena je na ženski status (*Eva iz poštanskog sandučića*) unutar Petoknjižja, prije svega na značenja koja se vezuju uz Evu. Doduše, Eva je često mjesto pjevanja unutar najmlađe hrvatske pjesničke prakse; primjerice *Eva* Milane Vuković (zbirka *Odlomci o Evi*) odveć je svjetovna da bismo je u ovom kontekstu uzeli u razmatranje, premda bi se mogla pratiti razvojna linija desupstantivizacije biblijske Eve do svjetovne Eve svedene na ime, put dakle od Konotacije do Denotacije. Dakle, Lana Derkač manipulira bogatom konotacijom biblijske osobe kako bi u prvi plan postavila pitanja posve teorijske naravi vezane uz rodne teorije, feminizam, odnosno uz onaj okvir razmišljanja o identitetu karakterističnim za ženske studije. Eva je tako poistovjećena sa subjektom pjesme, odnosno ona postaje univerzalnom slikom ženstva. Štoviše, rajska jabuka, ta glasovita tema umjetnosti, kod Lane Derkač postaje “dinamit”, odnosno sredstvo kojim ruši stari poredak, a time i tradiciju. Eva se tako kod autorice, neizbježno, postavlja u odnos prema Adamu, no taj je odnos i dalje određen stanovitom distinkcijom, razlikom koja se uspostavila prvim grijehom.

Svijest o (pjesničkom) kontinuitetu

Zaključno možemo rezimirati kako se kršćanski svjetonazor uspio oduprijeti, jednim svojim dijelom, neoliberalnom konzumerizmu utjelovljenom u ideji postmodernizma. No, isto će se tako taj postmodernistički duh, zahvaljujući nekim dodirnim točkama s praksama umjetničkih praksi kršćanske provenijencije,

²³ Vrlo je zanimljivo lingvostilističko načelo koje Lice dosljedno provodi: naime, zbirka (*Govor tišine / Ime nade*) u cijelosti je pisana malim slovom osim u trenucima kada se obraća Bogu, iskazujući već i tim stilskim postupkom poniznost, ali istodobno i svijest o mogućnostima koje suvremeno pjesništvo posjeduje.

o kojima je bilo riječ, otvoriti dijalogu. Uvjet tome jest taj što je, prije svega Biblija, shvaćena dvojako – ne samo kao vjerska knjiga sa svojim pravilima, učenjima, i dakako vjerskim habitusom negoli što se poima i najvažnijom kulturološkom knjigom. Upravo će ta dva dominantna stava biti preduvjetom dijaloga i s posve suprotnim ideologijama, svjetonazorima i vrijednostima. Jamačno je u središtu problema i područje ekumene, koliko književnost u tom smislu danas ima težinu. Čini se da pjesnici devedesetih kršćanskoga predznaka posjeduju svijest o razdijeljenim aspektima suvremenosti, o dvjema kulturama čiji je temelj, zapravo, jedna knjiga. Prva je kultura utemeljena na toj knjizi koje se ne odriče, dok druga, postmodernistička, svjetovna kultura na Bibliju gleda kao na bilo koju drugu knjigu, pritom ne pazeći na dosljednost, niti na tradiciju, koja ju je, da tako kažemo, omogućila. Upravo ta svijest o dodirima kultura, njihovim prožetostima, u biti o nemogućnosti njihova bilo kakva razdvajanja, ugrađena je u književnost navedenih pjesnika. Shvaćajući da kultura dijaloga uključuje tolerantnost, pjesnici će se, u veoma širokom dijapazonu, koristiti i izrazito tradicionalnim te čak i postmodernističkim “stilovima”. Isto su tako navedeni autori ukazali i na različite praktične i teorijske relevantne probleme – egzil, intermedijalnost, intertekstualnost, odnos književnosti i društva; ukazali su na element tradicije, a time i povijesti. Bez obzira, dakle, na vrijednosne *top ljestvice*, ostaje nam zaključiti kako nova hrvatska književnost u nekim svojim aspektima posjeduje svijest o kontinuitetu hrvatske kulture.

CHRISTIAN THEMES IN CROATIAN POETRY OF NINETIES

Summary

Although the Christian formation, which Gašpar Bujas has mentioned, has been identified as a style of writing with its specific religious worldview, it has not been detected as such in the histories of literature. Discussions about it are carried on, in which Christian elements are sought in particular literary works. It makes sense, because, otherwise, a Christian history of literature should be written, and it would cover all aspects of literature in the West. However, the article has in its scope several paradigmatic collections of poetry that from Christian point of view, or in dialogue with it, thematically treat the mentioned tradition. At its analysis is directed at completely unknown aspects

of younger generation, which dominantly started to constitute during the nineties. Respecting various contexts of the generation (social, anthropological, theoretical) on the one hand, and tradition that is involved in their discourse on the other, the author tries to identify the tradition and humanistic constant that the so called post-modern culture has not or not substantially deconstructed. We are talking about the following authors: Jozefina Dautbegović, Lana Derkač, Rosario Jurišić Vrgada, Stjepan Lice, Radovan Tadej, Mirko Ćurić. Leaving aside the values of every single poetic experience, the article tries to present general cultural elements coming from the Christian worldview circle.